

Анатолій Теклюк

ПРАВО ГОЛОСУ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ДИСКУСІЇ.

Бакаєв, М., & Пугач, В. (Упоряд.). (2024). *Філософині*. Київ: Видавництво Печери Платона.

Публікація будь-якого іншомовного філософського тексту українською – не просто чергова можливість для публіки ознайомитися з інтелектуальним ресурсом, що раніше був їй недоступним. Це ще й нове оприявлення перекладацької спільноти як реальної і дієвої. Така спільнота включає не лише самих перекладачів, але й традиції та стандарти їхньої роботи, їхнє взаємозбагачення через дискусії, рецензування, критику, запозичення й поширення вдалих термінологічних знахідок, концептуальних тлумачень тощо. І оскільки якісний переклад потребує не лише досконалого знання відповідної (часто не однієї) іноземної та української мов, а ще й експертності у тій чи іншій царині знань (часто теж не в одній), то активна перекладацька робота з філософськими текстами постає необхідною складовою якісного філософування загалом.

Книга «Філософині» [Бакаєв, Пугач 2024] (далі – Збірка; її співупорядниками і перекладачами є Микола Бакаєв і Вероніка Пугач) покликана збільшити перелік україномовних філософських текстів і розширити коло інтелектуалів, які можуть долучитися до осмислення ідей, запропонованих свого часу філософіями. Видавництво Печера Платона має намір надолужити нестачу подібних текстів. Стефанія Сідорова, наукова редакторка цього видання, заявляє, що «Ця збірка презентує лише маленьку когорту з великої плеяди філософинь. Це тільки початок. Коли про принцесу Богемії Єлизавету говоритимуть не менше, ніж про Декарта, а про Оєронке Оєвумі згадуватимуть не рідше за Мішеля Фуко, коли кожен і кожна знатиме з десятка імен українських філософинь, ми скажемо, що гендер і стать не надто впливають на філософування. Допоки не зможемо так відповісти, ми публікуватимемо праці філософинь» [ibid.: 12].

Здається, «рішучість» цієї заяви не може не сприйматися з певною іронією, бо йдеться про не надто, на нашу думку, взаємопов'язані речі: якщо раптом про принцесу Єлизавету доведеться почути «не менше» розмов, ніж про Декарта, це не означатиме, що їй вже не треба буде «публікувати» (радше навпаки). Зрештою, очевидне випадання феміністичної тематики з теперішнього медійного мейнстріму¹ також

© А. Теклюк, 2025

¹ Навіть у його «гендерному» сегменті. Досить показовою тут є масова обструкція, якої нещодавно зазнала Джоан Роулінг, чий фемінізм виявився для багатьох вочевидь дещо «архаїчним» і

зовсім не позначається на історико-філософській значущості текстів, що раніше не публікувалися або оминалися увагою. Тож «бойові нотки» феміністичного активізму, які зустрічаємо в даному виданні, загалом не шкодять, на нашу думку, академічній значущості останнього. Усунення текстологічних прогалин, забезпечення дедалі ширшої і надійнішої текстової бази для філософських узагальнень є природною настановою фахової історії філософії. Тож незалежно від ставлення фортуни до фемінізму як ідеології необхідність публікації текстів, невідомих або маловідомих дослідницькій спільноті, залишатиметься однією з базових вимог історико-філософської професійності.

Варто зауважити, що текстів філософій або публікацій, присвячених ідеям останніх, українською мовою видано чимало (і більш академічних, і більш популярних). З нещодавніх можемо згадати, наприклад, дослідження Віталія Туренка «Жінки в античній філософії» [Туренко 2021], публікації Анни Лигіної «Науковиці: філософія» [Лигіна 2017], тих же Вероніки Пугач «Філософії: хоробрі та розумні» [Пугач 2018] та Стефанії Сідорової «Доля жінок у філософії: написати, вплинути й бути забутою» [Сідорова 2024]. Не забуваймо і про давніші, але фундаментальні публікації: надзвичайно представницьку «Антологію феміністичної думки» [Джагер, Янг 2006], дуже різнопланову збірку «Про рівність статей» з текстами, зокрема, Юлії Крістевої, Елен Сіксу, Люс Ірігаре [Манасей 2007], деякі праці Джудит Батлер [див., зокрема: Батлер 2003], класичну «Другу статтю» [Бовуар 1994-1995] та низку інших. Навіть серед найостанніших поточних публікацій в *Sententiae* легко знаходимо розвідку про Хадевех Брабантську, містичну авторку XIII ст., філософські джерела текстів якої не досліджені сьогодні навіть на Заході [див.: Savynska 2024], або про Зінаїду Лузіну, представницю філософського сегменту «Розстріляного відродження» [Швець 2024].

Загалом подібних публікацій українською існує щонайменше кілька десятків. Але, звісно ж, не перекладених українською текстів філософій і про філософій наразі безліч, а тому кожен, хто докладає кваліфікованих зусиль до заповнення прогалин, заслуговує на вдячність фахової спільноти.

Збірка містить три розділи: Історія фемінізму, Практична філософія, Теоретична філософія. У кожному розділі представлено праці двох філософій. До текстів мислительок додаються біографічні довідки про кожну з них і перекладацькі коментарі. Це, на нашу думку, цілком слушно, бо для найповнішого сприйняття ідей і дій тих чи інших осіб необхідне розуміння їхнього контексту. Також щодо кожної авторки наведено бібліографію, що є елементом якісних академічних стандартів.

При першому знайомстві зі структурою Збірки одразу виникає питання: чому в ній вміщено промови феміністки Сожурне Трус (яка не вміла ні писати, ні читати)? На це питання приготувала відповідь співупорядниця Збірки: «Філософська цінність доробку Сожурне Трус полягає в тому, що свій тяжкий і насичений життєвий досвід вона осмислює... тож феміністичні тексти, які містять осмислення жіночого досвіду, є філософськими текстами за визначенням» [Бакаєв, Пугач 2024: 19].

З огляду на хронологію, Сожурне Трус жила пізніше за кількох філософій, представлених у Збірці. Утім, враховуючи задум даного видання (популяризація текстів філософій), мабуть, є своя логіка в тому, що Збірка починається саме з розділу про ідеї колишньої рабині: «Жінки не мають і половини прав, на які заслугову-

навіть «дискримінаційним». Навряд чи такий епізод був би можливим, скажімо, ще на початку 1990-х.

ють. Ми хочемо більшого – і ми це отримаємо» або «... якщо мені треба відповідати за діяння мого тіла так само, як і чоловіку, то маю право мати стільки само» [ibid.: 41].

Проблема рівності прав, можливості діяти в публічній сфері та бути почутою яскраво окреслюється на прикладі життя Гаріет Тейлор-Міл (дружини Джона Стюарта Міла). «Відомо, що Гаріет тісно співпрацювала із чоловіком, і не просто розділити їхні праці, адже філософія майже не публікувалася під власним ім'ям» [ibid.: 50]. І по суті виходить, що широкий загал знає Джона Стюарта Міла й не здогадується про інтелектуальний внесок Гаріет у його доробок. Зрозуміло, що сьогодні надзвичайно складно визначити, де чие авторство. Але навіть озвучування того факту, що це подружжя спільно працювало над текстами відповідних праць, є, на думку укладачів, певним кроком до з'ясування дійсного стану справ. Від себе додамо, що історія стосунків між Мілом і його дружиною Гаріет є широко відомою, навіть на рівні Вікіпедії. Тож у «Філософіях» у цьому зв'язку йдеться радше про стандартний сюжет, що завжди має братися до уваги.

У праці «Визволення жінок»² Гаріет Тейлор-Міл наголошує, «що поділяти людство на дві касты, одна з яких народжена правити іншою, у цьому випадку, як і в усіх інших випадках, – беззастережна шкода. Це джерело збочення й деморалізації як для привілейованого класу, так і для тих, завдяки кому він привілейований» [ibid.: 59]. Аналізуючи причини такого стану речей, вона відзначає, що поневолення жінок базується на фізичній силі чоловіків: «фізично слабші мали бути юридично підлеглими, цілком відповідає способу управління у світі» [ibid.: 60]. Така нерівність є перешкодою для розвитку людства, тому «в інтересах не лише жінок, а й чоловіків і людського вдосконалення (у найширшому сенсі цих слів), щоб емансипація жінок, якою так часто хвалиться сучасний світ... не зупинялася на нинішньому етапі» [ibid.: 77-78].

У розділі «Практична філософія» представлено праці Гаріет Мартіно та Франсис Коб. Перша з них охарактеризована упорядниками Збірки як засновниця соціології, що є, на нашу думку, перебільшенням (звісно – з благих мотивів виправлення історичної несправедливості). А от переклад «Курсу позитивної філософії» Конта, зроблений Мартіно, – незаперечний факт, і така праця заслуговує на відзначення, оскільки безумовно посприяла поширенню ідей творця соціології в англomовному світі. Варто звернути увагу, що «Лист до глухих» (1834), як пише Микола Бакаєв, «Це фактично одне з перших європейських філософських і соціологічних досліджень про втрату слуху й інвалідність загалом» [ibid.: 86-87].

Українському читачеві запропоновано познайомитися з фрагментом праці Гаріет Мартіно «Есеї про мистецтво мислення», де вона зазначає: «Хоч усі визнають, що навички точного мислення дуже важливі, але тільки філософський спостерігач усвідомлює, наскільки» [ibid.: 90]. Ці «Есеї» цілком слушно використати при викладанні курсу «Філософія», щоб студенти працювали безпосередньо з текстом і могли порівняти, як трансформуються й поширюються ідеї британського емпіризму від Френ-

² Йдеться про твір «The Enfranchisement of Women» (1851), спершу опублікований із зазначенням авторства Дж. Ст. Міла. Переклад enfranchisement як «звільнення» є можливим, однак він не відображає важливого нюансу: в англійській мові enfranchisement передовсім означає не просто звільнення, а надання виборчих прав (the fact of giving a person or group of people the right to vote in elections; див.: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/enfranchisement>). І оскільки у творі міститься буквальный заклик надати жінкам право голосу, на наш погляд, переклад «Надання виборчих прав жінкам» був би точнішим. Принаймні цей нюанс варто було би відобразити у коментарях до перекладу.

сиса Бейкона до XIX ст. Вона пише, що «Привчити ум дотримуватися індуктивного методу в усіх дослідженнях – це перше загальне правило, з якого завжди слід виходити поціновувачам істини» [ibid.: 104]. Але також треба пам'ятати про небезпеку того, що «У наукових пошуках найбільше джерело помилок – схильність плутати тимчасовий і випадковий зв'язок із постійним» [ibid.: 110].

Розвиток філософії у XX ст. був відзначений лінгвістичним поворотом, зверненням великого числа філософів до дослідження мови, зокрема – до пошуків її поліпшення для уникнення оман і помилок, в які потрапляє людина через мовні неточності. Але саме таку проблематику знаходимо в «Есеях» Гаріет Мартіно, написаних ще 1829 року: «Мова – далеко не ідеальний спосіб спілкуватися. У нас більше ідей, ніж слів, тож одне слово часто виражає більш ніж одну ідею, а висловлювання, яке може бути цілком істинним, коли слово має один сенс, може бути хибним, якщо значення цього слова зміниться» [ibid.: 113]. Тож можна сподіватися, що незабаром історики філософії проведуть ґрунтовні дослідження щодо подібних ідей у XIX ст. та їхнього впливу на мовну революцію у філософії XX ст.

Франсис Павер Коб, яку вважають однією з найвідоміших феміністок свого часу, представлена у Збірці статтею «Права людини й вимоги тварей» (sic!). Як бачимо, питання не лише прав жінок постали на порядку денному в інтелектуальному середовищі XIX ст., але в цей же час актуалізується й питання щодо ставлення до тварин, про допустимі діяння стосовних них. Коб зазначає: «якщо будь-яке створіння чуттєве (тобто здатне терпіти біль чи насолоджуватися втіхою), то це достатня причина утримуватися від заподіяння йому болю, а коли мали б змогу, то дарувати йому втіху» [ibid.: 132]. У цьому плані цікаво було б здійснити історико-філософське дослідження щодо можливих впливів ідей Коб на формування концепції благоговіння перед життям Альберта Швейцера та формування ідеології природозахисних рухів. Сподіваємося, що публікація її праці заохотить українську філософську спільноту до такого дослідження.

Третій розділ «Теоретична філософія» по своїй суті є найбільш філософським у Збірці. Він містить добірку з «Філософських листів» Маргарет Кавендіш (1623–1673) і статтю Мері Шеперд (1777–1847), де остання виклала свою метафізику через дискусію з містером Фірном. Хронологічно ці дві філософині жили і творили раніше за представлених у двох перших розділах. Це могло б дати привід дорікнути укладачам Збірки за нехтування принципом хронологічності. Проте цілком прийнятним є й варіант розташування текстів, за якого ми рухаємося від питань про права жінок і їхні можливості бути залученими в публічну інтелектуальну дискусію до конкретних результатів їхнього філософування.

Маргарет Кавендіш через публікацію у Збірці лише зараз потрапляє до української філософської сфери, але це не унікальна для світу ситуація. Ця авторка «залишалась переважно невідомою як філософиня до 1980-х років, доки не почали активно відшукувати жіночі імена у сфері феміністичної історіографії філософії» [ibid.: 162]. Дещо кращою була ситуація з Мері Шеперд. Остання здобула певне визнання як філософиня ще за життя, одну з її праць використовували як підручник для студентів у Кембриджі [ibid.: 190], але згодом вона зникла з філософських обрії, і лише у XXI ст. після перевидання її творів почалося повернення шотландської мислительки в поле уваги філософської спільноти.

Насамкінець хотілось би ще раз наголосити на відносній незалежності двох аспектів Збірки: активістського, спрямованого на свого роду «відновлення інтелектуаль-

ної справедливості», і історико-філософського, що спирається на цілком неідеологічну вимогу повноти текстології. Але публікація забутих чи проігнорованих свого часу текстів філософинь відповідає – хай би яким дивним це здавалося – обом цим аспектам. Вона дає змогу витратити сили не стільки на ламання списів щодо дійсних чи уявних «механізмів гноблення», скільки на реальне прирощення знань і розширення дослідницького поля. Цей огляд не має на меті фахову експертизу описаних перекладів, якій, сподіваємося, наша філософська спільнота колись матиме змогу приділити час (утім, зважаючи на темпи й атмосферу фахового рецензування перекладів у нас, це сподівання не назвеш надто оптимістичним). Але нині, з огляду на той майже «ідеальний шторм», в який входить царина наших філософських досліджень як така, реалізація будь-якої фахової ініціативи, на нашу думку, може лише вітатися.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бакаєв, М., & Пугач, В. (Упоряд.). (2024). *Філософині*. Київ: Видавництво Печери Платона.
- Батлер, Д. (2003). *Гендерний клопіт. Фемінізм та підриє тожсамості*. Київ: Ентис.
- Бовуар, С. де. (1994-1995). *Друга стаття* (Т. 1-2). Київ: Основи.
- Джагер, Е. М., & Янг, А. М. (Ред.). (2006). *Антологія феміністичної філософії*. Київ: Основи.
- Лигіна, А. (2017, 25 травня). *Науковиці: філософія*. Гендер в деталях.
<https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/naukovitsi-filosofiya-134104.html>
- Манасей, М. де. (Ред.). (2007). *Про рівність статей*. Збірник. Київ: ППС-2002.
- Пугач, В. (2018, 3 грудня). *Філософині: хоробрі та розумні*. Гендер в деталях.
<https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/filosofini-134831.html>
- Сідорова, С. (2024, 11 грудня). *Доля жінок у філософії: написати, вплинути й бути забутою*. Divoche.media. https://divoche.media/2024/12/11/dolia-zhinok-u-filosofii-napysaty-vplynuty-y-butyt-zabutoiu/#google_vignette
- Туренко, В. (2021). *Жінки в античній філософії: постаті, праці, концепції*. Київ: Ліра-К.
- Швець, Р. (2024). Зінаїда Лузіна: білі плями на мапі філософії доби «Розстріляного відродження». *Sententiae*, 43(3), 161-169. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.161>
- Savynska, I. (2024). The Philosophical Roots of Hadewijch's Conception of the Human Rede. *Sententiae*, 43(3), 68-80. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.068>

Одержано 16.01.2025

REFERENCES

- Bakayev, M., & Pugach, V. (Eds.). (2024). *Women-Philosophers*. [In Ukrainian]. Kyiv: Plato's Cave.
- Beauvoir, S. de. (1994-1995). *The Second Sex* (Vol. 1-2). [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- Butler, J. (2003). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. [In Ukrainian]. Kyiv: Entis.
- Jager, E. M., & Young, A. M. (Eds.). (2006). *Anthology of Feminist Philosophy*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- Lygina, A. (2017, May 25). *Women-Scientists: Philosophy*. [In Ukrainian]. Gender in Detail. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/naukovitsi-filosofiya-134104.html>
- Manassein, M. de. (Ed.). (2007). *On gender equality*. [In Ukrainian]. Kyiv: PPS-2002.

- Pugach, V. (2018, December 3). *Women-Philosophers: brave and smart*. [In Ukrainian]. Gender in detail. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/filosofini-134831.html>
- Savynska, I. (2024). The Philosophical Roots of Hadewijch's Conception of the Human Rede. *Sententiae*, 43(3), 68-80. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.068>
- Shvets, R. (2024). Zinaida Luzina: White Spots on the Map of the Philosophy of the "Executed Renaissance". [In Ukrainian]. *Sententiae*, 43(3), 161-169. <https://doi.org/10.31649/sent43.03.161>
- Sidorova, S. (2024, December 11). *The fate of women in philosophy: to write, influence and be forgotten*. [In Ukrainian]. Divoche.media. https://divoche.media/2024/12/11/dolia-zhinok-u-filosofii-napysaty-vplynuty-y-buty-zabutoiu/#google_vignette
- Turenko, V. (2021). *Women in ancient philosophy: figures, works, concepts*. [In Ukrainian]. Kyiv: Lira-K.

Received 16.01.2025

Anatolii Tekliuk

The Right to Vote in Intellectual Discussion. Bakayev, M., & Pugach, V. (Eds.). (2024). *Women-Philosophers*. Kyiv: Plato's Cave Publishing House.

Review of Bakayev, M., & Pugach, V. (Eds.). (2024). *Women-Philosophers*. Kyiv: Plato's Cave.

Анатолій Теклюк

Право голосу в інтелектуальній дискусії. Бакаєв, М., & Пугач, В. (Упоряд.). (2024). *Філософині*. Київ: Видавництво Печери Платона.

Огляд книги Бакаєв, М., & Пугач, В. (Упоряд.). (2024). *Філософині*. Київ: Видавництво Печери Платона.

Anatolii Tekliuk, PhD in Philosophy, Associate Professor at Vinnytsia National Technical University.

Анатолій Теклюк, к. філос. наук, доцент Вінницького національного технічного університету.

e-mail: gcvr216@gmail.com
